

2011. július 10. - **A világról való igaz tudáshoz Hamvas nélkülözhetetlennek tartja a lélekről alkotott helyes tudást, a "valódi, igaz pszichológia" kialakítását, mivel a lezuhant lélek a világot is magával rántja.**

A "belső ember" megismeréséhez pszichológiai kultúrára lenne szükség. Az igen elterjedt pszichológiai műveletlenség okát Hamvas a vallástalanságban, a metafizikai alap hiányában látja, mert nem úgy általában a pszichológiával van baj, hanem az "igaz pszichológia" ismeretének hiányával.

Hamvas Béla lélekszemléletének két fókuszpontja közül az egyiket az a Jakob Böhme (1575–1624) alapozza meg, aki egyike a valaha élt legkiválóbb német szellemeknek, neve pedig egyike azon nyolc-tíz névnek, akiket Hamvas a műveiben és a leveleiben a leggyakrabban idéz. 1946–1947 folyamán Hamvas lefordítja Böhme Psychologia vera oder Vierzig Frage von der Seele című munkáját (1620). A német teozófushoz való kötődésének általános jellemzésére elegendő annyit megemlíteni, hogy Böhme az egyedüli olyan szerző az újkori Európában, akinek a művét lefordította, és éppen akkor, amikor a saját sorsa a legrosszabbra fordult. Budapest ostroma után és a kezdődő kommunista lelki, szellemi és anyagi elnyomás éveiben, amikor már minden földi javát, könyveit, kézíratait lakásával egyetemben elvesztvén kellett még hátralévő és nem sok jóval biztató életére felkészülnie. E mű lefordításával egyik célja éppen az volt, hogy támaszt és segítséget találjon válságos helyzetében, amelybe azután – élete külső körülményeit tekintve – a következő két évtizedben egyre jobban belesüllyedt.

Böhme művének lefordítására másodsorban azért vállalkozhatott ekkor, mert néhány évvel korábban, még a háború éveiben, 1943–1944 folyamán végleg tisztázta magában élete fő gondolatának, a hagyománynak a jelentőségét. Ennek nagy ívűen megfogalmazott lényegét hatalmas műben, a Scientia Sacra első részében ("Az őskori emberiség szellemi hagyománya") rögzítette, és kiadásra is előkészítette. Kiadására azonban élete végéig már nem nyílt lehetősége, sem a világháború utolsó évében, sem utána, a hatalomra került kommunista diktatúra korában.

A Scientia Sacra rendezett-rendszerezett, gondolatilag hallatlanul logikusan felépített mű. Az a tény pedig, hogy Böhmére történő hivatkozásai és idézetei lehangsúlyozottabban a mű első, A hagyomány címet viselő fejezetében-könyvében fordulnak elő, Hamvasnak két, egymással egyenrangú megfontolására utal. Az egyik az, hogy erre az időre Böhmét már a hagyomány egyik maradéktalanul hiteles forrásának tekinti, a másik pedig az, hogy Böhme – és más idézett keresztény szerzők – révén a kereszténységet az archaikus hagyomány minden más forrásával egyenrangúnak, sőt azok betetőzőjének tartja. Ezt a tényt azután tizenöt évvel később, a Scientia Sacra II. részében, a kereszténységgel és más kérdésekkel foglalkozó, és csak részben, a tervezett mű mintegy harmadában megírt fejezeteiben fogja majd egyértelműen kifejteni.

I.

A most itt leegyszerűsítetten két forrásként említett archaikus szellemi hagyománynak és a Jakob Böhme képviselte szellemi hagyománynak a lélekkel, lélektannal, vagyis a "pszichológiával" összefüggő gondolatainak kiérlelése előtt Hamvas hosszú utat járt be. Lélektannal, a lelki jelenségek kérdéseivel elméletként először gimnáziumi tanulmányai során találkozott, ahol a "pszichológia és a logika elemei" címet viselő tantárgyat tanulta a nyolcadik osztályban, mint "philosophiai propedeutikát". Itt szerzett ismereteit hamarosan a gyakorlatban kamatoztathatta, amikor tizenkilenc évesen, egyéves előképzés után önkéntes hadapródként 1916-ban az orosz frontra került, éppen a hírhedt Bruszilov-offenzíva idején. Az átélt lelki, szellemi és testi megpróbáltatások nyomán súlyos idegbetegség támadta meg, amit szüleihez írt egyik levelében, az orvosok közlése alapján, "neurosa hysterica"-ként nevezett meg. A betegség jelentkező tüneteit pedig a következőképpen fogalmazta meg: "Tudja Isten, mi van velem, de azt érzem, hogy apatikus vagyok teljesen és járni alig bírok, úgy reszketnek a lábaim. Aludni csak jó adag brómtól tudok, és csak még jobban kimerít az alvás." Orvosi források szerint ez a betegség-megnevezés "organikus ok nélküli fizikai gyöngeséget" jelent. E súlyos betegségéből több hónapos kórházi kezelés után felgyógyulva ismét visszakerült a hadsereghez, és 1917 májusában menetszázaddal az olasz frontra indult. Azonban nem került ki sohasem, mert a front közelében vonatukat légítámadás érte, őt pedig ennek során súlyos légnyomás sújtotta, amiből már a háború végéig sem gyógyult fel teljesen, hadirokkant maradt. Lábadozóként érte meg a Felvidéken, pozsonyi lakásukban a csehszlovák rendszerváltozást. Édesapját a "hűségnyilatkozat" megtagadása miatt családjával együtt a csehszlovák hatóságok kiutasították az utódállamból. Hamvas Béla így az 1914-ben megszakított tanulmányait a budapesti tudományegyetem bölcsészkarára kerülve folytatta, ahol a magyar–német nyelvszakon végzett.

Az egyetem után, a kezdődő trianoni korszakra jellemző általános hazai állástalanság kényszere alatt újságíróként kezdte keresni kenyerét a Budapesti Hírlapnál. Napi rendszerességgel írta különféle műfajú hírlapi cikkei, melyek nagy részében a trianoni traumát szellemi, lelki és anyagi téren egyaránt megélt magyarság helyzetéről beszélt különböző összefüggésben. Ezen írások egyikében, vélhetőleg saját tapasztalatait felelevenítve, arra figyelmeztet, hogy sokan azt hiszik, elvekkel meg lehet váltani az emberiséget, holott annak nem új lelki ruhákra, hanem új lélekre lenne szüksége. Hiszen ha "azzal jönne valaki, hogy olyan kabátot talált föl, ami meggyógyíthatja a tüdővést, senki se hinne neki. Azt mondanák: Mi köze a kabátnak a tüdőhöz? Meggyógyíthatja a kabát a tüdőt? Mi köze az elveknek az emberekhez? Van-e olyan elv, amelynek viselése meggyógyíthatja az emberiséget?"¹ Ehhez azt is hozzáfűzi még, hogy a "Nyugat a nagy lelki ruhagyáros". És ott most "új ruhatípus divatozik, általános lefegyverzés, örök béke" stb., ami csak "új ruha", de nem új lélek megjelenését jelzi.

illusztráció A lélek megújításának kérdései, egyelőre csak újságcikkekben megjelenő formában, sokat foglalkoztatták ezekben az években, de közben felkészült egy másik, szellemi pályára, a szó legszélesebb értelmében vett "írói" pályára. Válaszokat akart találni az égető kor- és sorsproblémákra, a válságban levő emberiség, e válságtól beteg európai és magyar ember és lélek kérdéseire. Közben pályát váltva és könyvtárosként a Fővárosi Könyvtárban dolgozva számos európai és néhány keleti nyelven olvasva, és sok jeles szellemi társra találva folytatta a válság mibenlétének felderítését célzó bűvárkodásait. Mindezt olyan hatalmas lendülettel, hogy évtizedekkel később ezekről az évekről írja egyik barátjának: "megszoktam, hogy nem könyveket, hanem irodalmakat olvasok el hónapok alatt".

A húszas évekbeli elmélyült felkészüléséről már 1930-tól folyóiratokban sűrű egymásutánban megjelenő közleményei adnak számot. Éppen 1930-ban ismerteti a Nyugatban Siegmund Freud akkor megjelent könyvét (*Das Unbehagen in der Kultur*),² amelyben Freud felfedi azt a tényt, hogy nemcsak egyes emberek lehetnek neurotikusok (mint Hamvas is volt 1916-ban), hanem egyes kultúrkorok, egész kultúrák is. Ezzel a módszerrel vizsgálva – mondja Hamvas – eddig ismeretlen történelmi rejtélyek is magyarázatot nyerhetnének. E program kereteibe illesztve a már korábban, az elvek és a lélek kapcsolatát fejtegető karcolatában érintett tárgyat emeli szélesebb összefüggésrendszerbe: "azt hiszem, az elv a modern városi, úgynevezett civilizált ember számára ugyanaz, ami az indián vagy a néger számára a fétis.

Lélekszurrogátum. Attól fél, hogy lelkét elveszíti. Meg kell őriznie valahol, és szilárd elvbe rejti, ahogy az indián a manába, a néger a fétisbe... Csak primitív embernek van elve. Szegény, nem tudja, hogy lelkét bezárta valahová. Saját maga fosztja meg magát szabadságától. S hogyan tudjon a nem szabad ember sétálni? Legfeljebb körben jár, mint a fegyenc a fegyház udvarán."³

A lélek a harmincas években a három világelem egyikét jelentette számára, a szellem és a természet mellett. Lélekfelfogása később a hagyomány gondolatának asszimilálása révén tejesedett ki. Ennek a három világelemnek a harmonizálását hangsúlyozta folyamatosan; és úgynevezett görög-korszakában, a klasszikus görökség szellemi és kulturális hagyományát mindenek elé helyező álláspontjának korszakában is erre alapozta a görökséggel szemben hangoztatott kritikájának egyik elemét. Eszerint a klasszikus ókori, tehát görög-római világ a harmónia megteremtésére törekedve a lélek kihagyásával érte ezt el, a szellem és a természet összekötése révén. Ennek a törekvésnek a következményét látta az "agonális élet" uralkodóvá válásában, ahol "az extrovertált életvitel" a lelket elsikkasztva a két személytelen világelem szövetségéből kihagyta a szubjektív, a személyes világot, a szeretet világát. E szemléleten alapuló lélekfelfogásának irodalmi-képi megfogalmazása az ekkortájt keletkezett kisebb írásainak összeállításából kialakított *A babérligetkönyv* egyik elbeszélése: az Álom, amelynek öreg lélek-méhésze a méhek formájában elgondolt lelkeket gondozza. Miután a lelkek a nehéz földi út után visszatérnek a titokzatos kasokba, eredeti világukba, "a másik világba", itt megpihenvén és megtisztulván indulnak vissza ismét az életbe.

II.

Ebben az időben írt tanulmányai, beleértve a lélektani, pszichológiai tárgyúakat is, mind belesimulnak szellemi útja egyik állomásának, a világválságnak a témakörébe; ezekben egyrészt a világválság mibenlétét tárja fel, másrészt pedig a belőle kivezető utat keresi. Ez az elgondolás vezeti őt a lélektan szerteágazó kérdéseivel kapcsolatban is. A világválság egyetemes kérdéskomplexumát összefoglaló, *A világválság* című bevezető tanulmányt és közel ezer mű rövid ismertetését felsorakoztató bibliográfiájában (1937) külön fejezetet szentelt a pszichológia válságos helyzetét és annak bírálatát tükröző világirodalomnak. De ezen túllépve maga is kritikusan szemlélte az úgynevezett szcientifikus, a 19. századi materializmus emlőin nevelkedett pszichológiát, mondván, hogy "a pszichológia mindig és minden körülmények között másodrendű, csak az tűnik ki belőle, hogy mit csinál az ember, az sohasem, hogy miért csinálja. Aki csak önáltatást keres, azt itt megtalálja."⁴ Ettől kezdve a pszichológiát, a lelki és más jelenségek pusztán pszichológiai magyarázatát másodrendű, elégtelen és hiányos eljárásnak tekinti. Sőt a huszadik század egyik veszélyének, amely, mint mondja, az analízissel "a mafla zseniálisból", a neurotikus emberből kianalizálta a saját külön örületébe beleőrült "felfokozott aktivitású idiótát", levettette vele addigi gátlásait. "Pszichológisták"-nak nevezi azokat a pszichológusokat, akik szerint a legfőbb feladat "lélektani gátlásaink alól felszabadulni,

őszintén és spontánul élni, magunkat teljesen önmagunkra bízni". Ezt nevezi "pszichológiai gátlástalanságnak", mert a pszichológusok azokat, "akik gátlásaik alól nem szabadulnak fel, ideg- és elmebajjal fenyegetik meg".⁵

Hamvast személyesen átélte tapasztalata is arra tanította, hogy ne fogadja el a pszichológia magyarázatait, éppen "elégtelen, hiányos és veszélyes" voltak miatt: 1944-ben, élete "sötét esztendejében", amint erről fentebb már szó volt, válsághelyzetbe került, és helyzetére akkor nem talált magyarázatot. Öt évvel később jutott magyarázathoz, amikor könyvtári állásából már eltávolítva, önkéntes szentendrei száműzetésében, szerzetesi magányban élve, keresni kezdte az 1944-es történések értelmét. Ekkor világosodott meg előtte az akkori helyzet, az, hogy ennek az állapotnak a neve a "lélek sötét éjszakája", amibe az kerül, akiben a "Nagy Lény képe elhomályosul". A következőket írta erről: "A sötét esztendő pontos leírását öt évvel később a misztikusoknál most megtaláltam. Ezt így és ilyen szavakkal, ha exakt akarok lenni, be kell ismernem, és semmi okom sincs arra, hogy ne legyek az. A misztikusoknál találtam meg, és pedig nem azért, mert esetleg másutt is megtalálhattam volna, de nem kerestem, hanem egyes egyedül azért, mert csak itt volt megtalálható. Keresztes Szent Jánosnál és Böhménél, főként és elsősorban, nem pedig a pszichológiában. Nem vagyok vallásos. De különösképpen életem minden döntő nagy tapasztalata vallásos volt. Ez is. Az állapot nevét megtaláltam, pontos leírását felismertem és ellenőriztem, igen, ez volt az a táj, ahol öt esztendővel ezelőtt jártam, ez volt az, és így van ez ott, azon a vidéken."⁶

Ahogy egyre jobban elmélyedt a hagyomány lélekfelfogásának gondolataiban, egyre élesebb bírálatokat fogalmazott meg a pszichológia tudományával szemben. Hosszan lehetne sorolni erre vonatkozó gondolatait: a pszichológia öncsalás, és vele párhuzamosan a szociológia pedig világcsalás – "a külső eszközökben való kritikátlan hit csúcsa a pszichológia" – "értelemmentes, de magasabb értelem látszatát keltő eljárás" – "a támo lygás megértésének permanens megkerülése" – "amivel itt foglalkoznak, a léleknek köze nincs" – "a pszichológia szisztematikus önámítás diszciplínája" – "a modern pszichológia... nem egyéb, mint elvont tulajdonságokból szerkesztett racionális rendszer, és az élő emberhez semmi köze".⁷ A pszichológia, mondja máshol, a sérült szubjektumok területe, de nem vezet normalitáshoz, és "pszeudoexisztens hazugságrendszer" marad. A pszichológiát gyakorló pszichológus, mondja, ugyanannyira sérült, mint betege, sőt annál is betegesebb, és a betegbe vetíti saját esetét, ezért "Nietzsche azt mondaná, hogy a pszichológus a legkisebb ember". Még élesebben fogalmaz a Scientia Sacra első részében, ahol kimondja, hogy a pszichológia éppen a nevében megnevezett entitással, a lélekkel nem foglalkozik: "Az európai lélektan középpontjában nem a lélek áll, hanem az Én. Nem lélekismeret ez, hanem Én ismeret. A lélek ebben az ismeretben nem egyéb, mint az Én funkciójának állandóan zavaró ismeretlenje. A helyzet persze éppen fordított: az Én nem egyéb, mint a lélek funkciója. Ez a hiba forrása. Ezért kell az újkori európainak minden lelki jelenséget félreértenie, s ezért érti félre a jogát is".⁸ A pszichológiát keletkezése idején hazugságoldó eljárásként szerették volna használni, írja, de mivel "nem autentikus egzisztencia gyakorolta", visszajára fordult, és "homályosító és elrejtő eljárássá" változott.

A pszichológia jövőjével kapcsolatban még pesszimistább következtetésekre jut Aldous Huxley vizsgálódásai nyomán, és a következőket mondja: "A kormányzatoknak abban az időben ugyanannyi lélekbúvárt, parapszichológust, ideggyógyászt, gyógyszerészt, szociológust és hatha jógit kell majd foglalkoztatnia, mint amennyi vegyészt és fizikust és mérnököt mainapság. Pszichikus energiabizottságok működnek majd kolosszális laboratóriumokban, s ezek majd eltörlik a mi divatjamúlt tömegmészárló kormányzati módszereinket, és az ember végleges domesztikálását és leigázását megvalósítják... Volt már vallási forradalmunk, politikai, ipari,

gazdasági, nemzeti forradalmunk. De utódaink meg fogják állapítani, hogy mindaz, ami volt, habfodor a maradiság óceánján a pszichológiai forradalomhoz képest, amely felé olyan rohamosan haladunk. Ez lesz aztán a forradalom! És ha túl leszünk rajta, az emberiségnek igazán nem lesznek többé nehézségei."9

De az előbb említett pszichológia Én-ismeretként sem állja meg a helyét, mert nem ismeri fel az Én valódi természetét. Hamvas a világban megjelenő bajok, egyenetlenségek, ellentétek, háborúságok okát abban találja meg, hogy az ember nem személyiség, nem tud személyiséggé válni, egyrészt önmaga gyengesége folytán, másrészt a világ kényszere miatt. Hamvas személyiség-felfogásának alapja a következőkben fogalmazható meg: befelé énem tartalma sokaság, kifelé azonban egységnek tűnik. Ezért az ember feladata az, hogy a tényleges egységet, a belső egységet megvalósítsa, vagyis a sokaságot egységbe integrálja. Ha ez nem sikerül, akkor az ember Énje valamelyik önállósult elemének hatalma alá kerül. Ez az önállósult elem hatalmi helyzetbe kerül, és a teljes személyt leigázza. Az ilyen önállósult elemet démonnak nevezi, tehát túlvilági, és ami ezzel együtt jár, ellenőrizhetetlen és mágikus lénynek, amely felett az értelemnek hatalma nincs, mert a pszichológia világa a "túlvilág". Éppen ezért az ilyen démonok a hatalmukba került embert megszállják, saját kedvük szerint irányítják, ami miatt kifelé a megszállt személy monomániássá, karakterben megrögzött, jellemben álarcot viselő lényvé válik, írja az Unicornisban. Ez az Énben rejtőző sokaság a "tízezerbőrű lélek" "tízezer bőre", amelyektől, mint "mániáktól", "démonoktól", tudatos átvilágítás során mindegyiküket levetve, "vedlés", "démonúzás" révén szabadulhat meg az ember. Ez a tisztulási folyamat "purgatóriumi" tevékenység, és ezt a purgatóriumi állapotot és folyamatot jeleníti meg a Karnevál (1948–1951) című regénye több száz szereplőjének ábrázolásával, akik tulajdonképpen mind egyetlenegy személy, Bormester Mihály énjét képezik, az ő lelki "sokaságának" kivetült megismerésítői, és áttételesen természetesen Hamvas Béláéi is. Az emberismeret és pszichológia így egyet jelent a szó legszélesebb értelmében vett démonológiával. A regényben ábrázolt folyamat felismerésének elméleti megalapozását a vele majdnem egyidejűleg írt és már említett Unicornis című esszéjében végezte el, ahol a következőket írja erről:

"– Emberismeretem első lépése volt felismerni, hogy azért, ami történt, nem az embert kell felelősségre vonni, hanem meg kell keresni démonát. Háború, tévedés, félreértés, gyűlölet, irigység, hízélgés, erőszak, áztatás, féltékenység nem az emberek dolga, hanem a démonoké.
– Az első stádium: amikor az ember a sorsdémon megszállottja s erről sejtelve sincs. Karakter. Jellem. Egyéniség, individuum, sors, létért való küzdelem, háború, zavar, gyűlölködés, verseny, féltékenység, harag, tehetségek, félelem, védekezés, irigység, Upanishadok: szamszára; Böhme: Angstrad, Orpheusz: ananké.
– Aki ezt felismeri, a megszabadulást megkísérelheti. Következik a második stádium. Az összes démonokat, akik benne laknak, akiknek szállást adott, az úgynevezett tulajdonságokat, mind, vagy legalábbis annyit, amennyit csak tud, felidézi. Rendkívüli veszélyek. Mágikus stádium. Leszállás az alvilágba. Úgynevezett önismeret. Tulajdonképpen démonológia (pszichológia).
– Harmadik stádium: az exorcizmus. A démonok leleplezése, átvilágítása és kiűzése. Aszketikus fokozat. Moralitás. Éthosz. A kufárok kiűzése a templomból. A kísértések ideje. Kritika. Önfegyelem. Ha ez sikerül, az ember eléri az őállapotot.
– Ez a negyedik stádium. Az üresség, a nirvána. A démonok eltűntek. Elmenekültek a világosságból. Sikerült valamennyit kifüstölni. Tulajdonság nélkül. Tehetség nélkül. Minőségtelenség. Minősítetlenség. A semmi. A neutron. A nulladik elem. Keats: negative capability. Egyéniségtelenség. Jellem- és jellegtelenség. Karakter nélkül, sors nélkül, vágyak

nélkül, célok nélkül: Ataraxia. Tao.

– A nemlegesség nem az utolsó. Az a passzivitás. A várakozás. A megnyílt semmi. Ezen a fokon túl az ember saját erejéből nem juthat. A várakozó semlegesség az ötödik stádium. Esetleg nagyon sokáig tart. Esetleg az ember sohasem lép ki belőle. Ez az állapot, amikor az embert már megteremtették, de az élő szót még nem lehelték bele. Az emberiség állapota a kereszténység előtt.

– A hatodik stádium, amikor az ember a beléje lehelt szót megkapja. A minőségtelenség elnyeri alapminőségét. A semmi valamivé, a senki valakivé lesz. Megszületik a cél. A teljes és a kész ember."

Bár Hamvas a pszichológia tudományát félrevezetőnek, sok tekintetben káros diszciplínának, sőt mint tudományos rendszert pszeudológiának, vagyis elvetendő hazugságrendszernek nevezi, mégis nélkülözhetetlennek minősíti, amikor végső mérlegre helyezi. Alapos és gyökerekig ható elemzés után a pszichológia negatívumait hasznosítandó a következőket mondja: "Néhány különösen korszerű változatában újabb zavarok felidézésében és a régebbiek módszeres elnemintezésében az ember segítségére siet annyira, hogy up to date támo­lygás, különösen magas színvonalon, a pszichológia által teremtett többvetületű félrevezetés nélkül el se képzelhető. Éppen ezért a pszichológia által nyújtott anyag nélkül tájékozódni lehetetlen, és holtbiztos, hogy e diszciplína elől elzárkózni, ahogy azt Bertrand Russel teszi, több mint hibás."¹⁰

III.

Ezzel a hamis, mégis bizonyos tekintetben nélkülözhetetlen "számszára-diszciplínával" állítja szembe az igazi lélekismeretet, az igazi "lélektant", amit stúdiumai során először nem a szakpszichológusoknál, nem a pozitivisták lélektanban, a "Fechner-Wundt féle tudományban", hanem a 19. század regényíróinál "Balzac–Thackeray–Dosztojevszkij analitikus regényében" talált meg. Alapvető ösztönzést kapott az általa írásaiban csak "J. D."-nek nevezett mesterétől, Jakabfalvi Dénestől is személyes kapcsolatuk idején, a harmincas-negyvenes évek fordulóján. Jakabfalvi a háború után Nyugatra távozott, és alakja elveszett az idők homályában, de Hamvas közel húsz évvel később, a Patmosz esszéi közül egyet neki szentelt, és ebben megemlékezik Jakabfalvi és a pszichológia kapcsolatáról. Elmondja, hogy Jakabfalvi az őskori hagyományból a számunkra megközelíthető skolasztikus tudást, a tantrát összekapcsolta a jungi mélylélektan eredményeivel, és a tantra alapfogalmait "a modern pszichológia nyelvére fordította le". Megfordítva pedig "az archetípusokat a tantra fogalmával párhuzamba állította", és a modern lélektannal ellentétben levonta a végső következtetéseket is. Műveleteit a "lélek feltárásának" vagy a "lélek átvilágításának" nevezte. Ezzel teljesen elutasította az "európai leleplező pszichológiát", és műveleteiben "fensőbb erőt" jelenített meg, "amely az archetípusokat átvilágítja". A továbbiakban Hamvas az archetípusok valódi természetére vet fényt: "Az archetípus nem kép, nem hang, nem szubsztancia, de még csak nem is erőközpont. Valószínűleg nincs rá más kifejezés, mint az, hogy logosz. Vagyis értelem. Elképzelhetetlen erővel és szívóssággal jelen levő értelem, más szóval érzékelhető láthatatlan. Az archetípus, J. D. tapasztalata szerint a tantrából és a mélylélektanból egyszerre nézve, a lélek világában ugyanaz az állandó, ami a szellem világában az idea."¹¹

Hamvas késői megemlékezése Jakabfalviról nem a véletlen műve volt, hanem annak a ténynek a folyománya, hogy ő maga is az őskori hagyomány és saját kora "modern" világa összekapcsolásának műveletét végezte a harmincas évek végétől kezdve. Tapasztalta, hogy a modern lélektan is megingatta a pragmatikus ész uralmába vetett hitet, egyben pedig jelezte, hogy "más tudatstruktúrák és tudatszínvonalak is vannak", amelyeket az ész nem irányít. Így

nem az ész a legfőbb irányító, vagyis a racionalizmus segítségével a létnek csak egészen szűk sávja érhető. A teljes létnek a megértéséhez a tudatot át kell szervezni, vagyis ki kell tágítani. Ehhez a művelethez, mondja, Európában módszer nincs, ezért azt kölcsön kell venni a hagyományból, a kínaiaktól, hinduktól, görögöktől, héberektől, egyiptomiaktól, a középkori európaiaktól stb. Ezeket a tudattágító módszereket nevezi "beavatásoknak".

A második világháború első éveire Hamvas már készen állt a szintézisre, mindannak megírására, amit a lélekről és a hagyományról tudott. A maga műveiben először az 1940–1941 folyamán írt, de csak 1943-ban megjelent A láthatatlan történet esszéiben mutatta be a lélek külső és belső helyzetét. Egybefűzte a teremtetett lélek történetét az Első, a természetbe zuhant primordiális "zöld" Lélektől az "Utolsó Lélekig": a szenvedő és önfeláldozó emberig, aki a lélek utolsó fokán akarja magát megvalósítani. Ez a "megvalósítás" az áldozat, ami az "ünnepen" történik meg, és ami az utolsó időben megvalósítja az emberiség még sosem volt igazi közösségét. A léleknek ez az útja nem más, mondja, mint a "tízezerbőrű lélek" útja a zuhanástól a felébredt és Istenben önmagára ismert lélekig. Ebben a könyvében pedig már megjelenik Jakob Böhme neve is a lélek gondolkörével kapcsolatban. Bár egyelőre még csak két rövid utalás formájában, de ezzel is jelezve tökéletes jártasságát a Böhme-kérdésekben, és készenlétét arra, hogy egységben lássa őt a hagyomány valamennyi képviselőjével. Ez a szintézis meg is történt az 1943–1944. év folyamán megírt Scientia Sacrában, és mindezek azt jelzik, hogy eddigre Hamvas lélek-képe, "pszichológiája" már teljessé vált, bár – mint erről már szó volt – a Böhme-mű fordítását csak 1946–1947 folyamán készítette el, és Böhme lélekfelfogását összefüggő egységben külön csak ekkor fogalmazta meg.

illusztráció Ehhez a lefordított műhöz, a Psychologia Verához készített bevezetőjében írja, hogy Böhme könyve olyan pszichológiai mű, amely szemben áll a modern pszichológiával, mert Böhme nem a természetet tekinti az ember alapjának, hanem éppen fordítva: az embert tartja a természet alapjának. Böhme gondolkodása – mondja – megegyezik a hagyomány nagy szent könyveivel, de azoktól eltérően nála a kezdet és a vég egyaránt az Evangéliumokban található. Morál, pszichológia, fizika és spiritualitás – kivétel nélkül mindegyik művében elválaszthatatlan. A "világirodalom legnehezebb szerzőjének" nevezi, akinek megértését azonban nem nehézsége okozza, hanem éppen "páratlan egyszerűsége", az, hogy szemléletének alapja a "szellemben koldus ember", aki azonban éppen ezért szellemre éhes! Ezt nevezi Böhme "antropológiai alapállásának", és hangsúlyozza, hogy Böhme lélekfelfogásais megegyezik a hagyomány más képviselőjével, elsősorban a legteljesebben kidolgozott Shankaracsárjáéval, a négy Védán alapuló Védanta gondolatrendszer nagy hindu kommentátorának álláspontjával, amely szerint az emberi lélek (átman) azonos az Egyetemes Lélekkel, Brahmannel. Ezt az azonosságot kell felismernie az embernek, ez az egyén életének valódi célja. A felismerés, mondja Hamvas, egyetlen belátás ténye, ez a legkönnyebb, de egyúttal a legnehezebb is. A lélek eredete Böhménél Isten szeme, ezért alapállása a tűz, a "sóvárgó, önmésztő hideg tűz", amiből ki kell lépnie a szeretet szelíd és meleg tűzébe. Mivel a lélek a tűzből lépett ki, természete tűzszemcse, amely minden irányba lát – ellentétben a már földre zuhant lélekkel, amely csak kifelé, lefelé és hátrafelé lát –, és a látás ezért nem passzív, hanem aktív és teremtető, ahogy Hamvas nevezi: imaginatív látás. A természettudomány azonban csak a földre zuhant lelket tartja reálisnak, és róla a következő megállapításokat teszi, amit Hamvas mítosznak nevez: az ember eredete állati – a szellem az idegrendszer terméke –, az élet vége a halál. Ezeket a "szcientifista" megállapításokat Hamvas teljes egészében elveti.

A léleknek több alapvető ismervét sorolja fel Böhme nyomán: először is a lélek nem nő-jellegű, nem anima, ahogy ezt Európában hirdetik, de nem is hím-jellegű, tehát Jung kifejezésével nem

animus, hanem ősnemű, vagyis görög kifejezéssel androgün – és ez Böhme lélektanának lényege! A modern európai lélektan ezt nem érti meg, ezért több betegséget okoz – mondja –, mint amennyit meggyógyít, mert gyógyítani csak a teljes lélekkép ismeretében és annak helyreállításával lehetséges. Másodszor a lélek nem mikrokozmosz, nem kis világmindenség, hanem mikroteosz, vagyis kis istenség – eredeténél fogva. Harmadszor az eredeti lélek nincs alávetve az idő törvényének, mert öröklétű. Ezeket az alaptulajdonságokat az ember a bukásakor eljátszotta, és két féllénnyé vált, férfivé és nővé, mikroteoszból a kozmosz rabszolgája lett, és öröklét helyett megismerte a halált. A halál fejt le a lélekről a turbát (Böhme kifejezése a létezésnek a bukás utáni rongáltságára, örületszerű megzavarodására), és ennek nyomán az ismét visszatérhet. eredeti állapotába. Megjegyzendő még, hogy a bukás után az ősi egység a természetet képező négy elemre (föld, levegő, víz és tűz), valamint a lelket alkotó négy temperamentumra (melankolikus, flegmatikus, szangvinikus, kolerikus) esett szét. Ezeket mind integrálni kell az ötödik, összefoglaló elembe, a quinta essentia-ba, hogy az eredeti egységes állapot helyreálljon, mert "a lélek az egész gyermeke, ahogy Böhme mondja: hasonmása mindannak, ami van".

Hamvas arról is beszél, hogy a lélek első alakjában nem szubsztancia, mert az első alak az élet, és ebben az első alakban a lélek éppen sóvárgás a szubsztanciára. Ebbe a szubsztanciátlan állapotba azonban nem szabad belenyugodni, hanem fel kell szabadítani az ember és a természet létének középpontját, a lelket, ezt a keringő középpontot a teljes szabadság és teljes önrendelkezés jegyében. A lélek eredeti alakjában azonban szubsztancia, az egyetlen szubsztancia, ezért, mivel nincs tulajdonsága, nem is állítható róla közvetlenül semmi, legfeljebb az, hogy létező, az egyetlenegy létező, és hogy érzékeny. Ez az érzékenysége az éberségben nyilvánul meg: "a lélek nem tevékeny, nem alkot, nem mozdul, nem változik, hanem éber".

A lélekről való helyes ismeretet, a "valódi, igaz pszichológia", a psychologia vera kialakítását Hamvas alapvető feladatnak tekinti, mert a világról való helyes ismeret csak ennek birtokában lehetséges, mivel a lezuhant lélek a világot is magával rántotta. A "latens belső ember" megismeréséhez pszichológiai kultúra szükséges, de "az emberismeret csak annyi, hogy az együtt élőkkal törődünk, és komolyan vesszük és igyekszünk megérteni". Az igen elterjedt pszichológiai műveletlenség okát a vallástalanságban, a metafizikai alap hiányában látja, mert nem a pszichológiával van baj, hanem az "igazi pszichológia" ismeretének hiányával.

Az imént említett éberségnek két feladata van: az egyik az emberi léleknek önmaga valódi lényére való felébresztése az evilágon, a másik pedig a lélek túlvilági szerepének betöltése. Ez utóbbi azért fontos, mert az emberi lélek a túlvilágra csak éberségét viheti át, és ha ez erős, akkor könnyen átléphet evilágról oda. Hamvas azt mondja, hogy a túlvilágon a léleknek nem szabad megrettennie az őt fogadó "irtózatosságtól", mert ha megretten, akkor visszazuhan a szamszárába, a kába képek világába. Az őt fogadó "irtózatosságtól" fényben pedig fel kell ismernie azt, hogy "ez a fény nem egyéb, mint az emberi éberség isteni ősképe, az örökkévaló éberség." Az éberségnek két formája létezik: az egyik a pszichológiai éberség, a másik a metafizikai éberség. A metafizikai éberség az élet intenzív érzékenysége, az isteni Én legfontosabb tulajdonsága és lényege. Ennek a metafizikai éberségnek a megnevezésére Hamvas az iráni Aveszta kifejezését, a csiszti-t használja, amelynek a birtokában a lélek könnyen átlépi az élet-halál határt. A csisztiről azt mondja, hogy szó szerint a látás képességét jelenti, de a látás átvitt értelemben éberséget jelent, az éberség pedig szintén átvitt értelemben metafizikai érzékenység.

Az éberség másik formája, a pszichológiai érzékenység, a metafizikai éberséggel szemben az

ember éber lelkiállapota. Ezt az állapotot Hamvas nagyon gondosan elkülöníti a tudattól, mert nem cserélhetők fel egymással. Az éberség az életet megnyitja, a tudat viszont lezárja. A lezárt és elmerült éberséget tudattalannak nevezik, de a történeti ember fordítva él: éberségével lefelé. Az éberséget lefelé és befelé fordítja, ezért vált az éberség tudattalanná. Következtetése ezért az, hogy "a tudat tulajdonképpen a kábaság szerve". A tudattal ellentétben a tudattalan kapcsolatban áll a "természetfeletti léttel", és ezért "a tudattalan a történeti ember ébersége". Ez a tudattalan tart azután ítéletet az emberi ész munkája felett! A tudattalan által megkövetelt életrend különbözik a tudat életrendjétől. Vallási jellegű, mert Istenhez való hasonlósága van, sőt isteni – isten. "A tudat – mondja Hamvas – a nemlétező érzéki világra irányul", szanszkrit kifejezéssel a "májá-világra", és ez az érzékenysége. Vele ellentétben az éberség "a létező ideavilágra, a valóságra, a nyílt világra vonatkozó és irányuló érzékenység".

Hamvas itt megjegyzi, hogy a tudat a májá-világban gyönyörködik: "A gyönyörködést nevezhetik művészetnek, érzéki élvezetnek, becsváagnak, tudománynak, mindegy. Akárminek nevezzék is, semmi egyéb, mint a varázslatban való elmerülés." Ehhez még hozzáfűzendő az, hogy "a gyönyör és varázs világa tulajdonképpen az aiszthészisz világa", és "ebben él a művész, a tudós, a hős, a filozófus". A tudattal szemben "az éberség a varázslatban nem gyönyörködik, hanem azon keresztülrát", és a tudatot "mint éleztavart" felszámolja.

IV.

Az előzőekben a lélekre, mint szubsztanciára, már történt utalás, de annak mibenlétéről nem esett szó. Annál is inkább nem, mert hiszen a szubsztanciáról közvetlenül nem is állítható semmi, legfeljebb – ahogy Hamvas mondja – az, hogy létező, az egyetlen létező. Ezért a lélekről csak mint manifesztálódott emberi lélekről lehet beszélni, amely lélek éppen hogy szomjas a szubsztanciára, tehát eredeti állapotára. Ebben a relációban lehet csak szó meghatározásairól, tulajdonságairól, formáiról, szerkezetéről, helyzetéről, megfeleléseiről, beavatásáról, megjelenési területeiről, túlvilági sorsáról. Ilyen összefüggésben úgy határozza meg a lelket, hogy nincs két valóság, csak egy, és ez a valóság a lélek, a szubjektum, a természet pedig csak ennek káprázata. Ezt a káprázatot segít eloszlatni az éberség. De, teszi hozzá mindehhez, ez a lélek nem az egyéni, alvó lélek (átmá), amely "mindegyik saját külön börtönében", vagyis világában ül, hanem az éber Átman-lélek, az egyetemes isteni lélek. Erről a tanításról mondja Hamvas, hogy ez a metafizika, a metafizika pedig a Véda, az egyetlen, amely ezt a struktúrát teljes egészében látja. Végső megállapítása erről az, hogy a kinyilatkoztatás csak a lélekről és a lélek varázslatairól szól, és hogy minden egyéb erre vonatkozó tanítás már nem a kinyilatkoztatás része, nem sruti, hanem csak "emlékezetes hagyomány" (szmriti), és ezért másodrendű. A lélekről szóló tanításnak van még egy nagy titka, ez pedig az, hogy a lélek az egyetlen valóság, de a belőle keletkező, változó, mulandó varázslat, a májá, a "valami", a "nem-lélek" teremtése és keletkezése megmagyarázhatatlan titok.

A léleknek tehát két alapvető állapota, formája van. Az egyik az említett meg nem nyilvánult és soha nem változó egyetemes lélek, a másik a megnyilvánult egyéni, személyes lélek. Az egyetemes lélek, az örök lélek, a világlélek, az Átman, a halhatatlan isteni én, a nagy Én, az egyetlen szubsztancia, az ember igazi énje. Őt a kis én, az átmá azonban csak akkor éri el, ha a káprázatból, a májából aszkézis és meditáció, de legfőképpen éberség révén felismeri, hogy az egyetemes Én és az egyéni én nem kettő, hanem Egy. Ennek az örök léleknek a káprázata, kivetítése a világ. Az egyetemes lélekkel szemben az egyéni lélek folyamatában nézve a természetbe zuhant és teremtett első lélektől az utolsó lélekig folyton változó és sokféle formában él. Itt éppen csak megemlíthető néhány változata: az egyéni lélek az elsődleges; előbb létezett, mint a közösségi, a kollektív lélek, mivel a lélek alaptulajdonsága az, hogy Egy. A

kollektív lélek további változata a nemzeti lélek, amit Hamvas nagyon gondosan körülírt: "a nemzetben a lényeges nem a nagyság, hanem az arculat. Nem az, hogy kimagasló, hanem az, hogy lélek. S amit róla tudnom kell, és amit róla tudni akarok, nem az, hogy milyen térfogata van, milyen magas, hány centiméter, vagy kilométer, hanem hogy mi benne a végső arculat és természet és karakter".¹² Magyar vonatkozásban ezt a "végső arculatot és természetet és karaktert" mutatta be Az öt génusz című művében (1959), hiszen a kollektív lélek, a közösséglélek fő megnyilvánulási területe a génuszok világa, elsősorban a nemzeti génuszok világa.

Az egyéni lélek más megnyilvánulási formáiról bőven eshetne még szó, amelyeknek itt éppen csak felsorolására nyílik lehetőség: Ilyen az eksztatikus lélek, a heroikus (hősies lélek), a mikropsziché, az őslélek, a pótlélek és még sok más, amelyek mind a lélek határtalan átalakulási képességének egy-egy formáját jelentik. A léleknek erről a képességéről, az imaginációról mondja a hagyomány alapján, hogy "a lélek azzá alakul át, amit megkíván. De nemcsak azzá, amit megkíván, azzá is át tud alakulni, amit megcsodál, azzá is, amitől fél, azzá is, amit szeret, azzá is, amitől irtózik, amit gyűlöl, amitől menekül, amire sóvárog, amit remél, amiben hisz, ami ellen tiltakozik. Mainapság a lélek e félelmetes metamorfózisával ismét sokat foglalkoznak, és azt mondják, életünket nem is az intelligens akarat irányítja, hanem az imagináció. Bennünket nem az értelmes elhatározás kormányoz, hanem a látomás. Az a látomás, amelynek bűvöletében a lélek éppen él. Sorsunkat nem az ész dönti el, hanem a varázslat."¹³ E képesség mögött pedig a lélek határtalan szabadsága húzódik meg: "a lélek teljesen, korlátlanul, végzetesen szabad, és azt teszi magával, amit akar, és az történik vele, amit elhatároz".

illusztráció Az emberi lélekkel kapcsolatban azonban a legfontosabb kérdés a lélek visszavezetése ősalapotába, vagyis a beavatás kérdése, "a lélek eredendő uralmi tudatának, királyi természetének felébresztése". A beavatás hét fokozata pedig az emberi lélek kiszabadítását jelenti a "planetáris sorsból", a hét bolygó köréből. Ez a hét beavatási fokozat egyúttal hétszeres távolságot is jelent az isteni lélektől. Hamvas a számok rendjéből, a "szakrális aritmológiából" ide sorolja a "Teremtő hét lélegzetét", a hangsor hét hangját, a szivárvány hét színét, és az emberi közösségből kivezető út hét lépcsőfokát Indiában.

Fontosnak tartja megjegyezni, hogy a beavatás nem tanít, hanem visszavezet az ősalapotba, sőt nem is vezet, mert az ember mindig is ott volt, és nincs is semmiféle változás, út, lépcsőfok, mindössze nem szabad összetéveszteni a lelket a róla alkotott képekkel, és fel kell ismerni benne a halhatatlan lelket, amely eléri a szabadságot és halhatatlanságot, ami mindig is az övé volt. Ezen az "úton" járva a lélek az "istenek útján" (dévájána) jár mind evilágon, mind a túlvilágon, szemben a fel nem ébredt lélekkel, aki a szamszára-világ, a májá-világ körforgásában marad, miután megrekedt az "ősök útján" (pitrijána).

A túlvilágon, a halál után a lélek ugyanazt az utat járja be, mint életében a beavatás során. A lélek útja itt kétféle lehet: vagy katabázis, ami az ember kifelé nézésének következtében az isteni világból, a létegyeségből való leszállást jelenti a hét kozmikus körön át lefelé a földre, a legsötétebb, legnehezebb és legkülső körbe, az anyagba, vagy pedig anabázis, ami a beavatás segítségével ebből a legkülső körből, az anyagból visszafelé, felfelé vezet a hét kozmikus körön át vissza a bázisba, a létegyeségbe. Itt annak felismeréséről van szó, hogy a lélek azonos Átmannal (az abszolút Énnel) és Brahmannal (az abszolút princípiummal). A két út, az anabázis és a katabázis lényegében ugyanaz, mert az út lefelé és felfelé ugyanaz. Az előbbiekhöz fontos megjegyezni, hogy a lélek nem egyedi, hanem örök és egyetemes énjében emelkedik az abszolút Énhez.

Hamvas életművében többször is megjelenik a lélek túlvilági sorsának gondolata, különböző korszakaiban más-más motivációk alapján. Az első az Olbrin Joachim csodálatos utazása című elbeszélésében (1925), A babérlietkönyv című kötetben, amelyben saját személyiségének eredetére ad metafizikai magyarázatot. A második a Túlvilági kalauz (szintén az említett kötetben), amelyben a "modern ember" túlvilági elképzeléseivel számol le ironikus formában. A lélek túlvilági sorsához fűződő gondolatainak harmadik és legteljesebb leírása a Karnevál címet viselő regénye ötödik könyvében található, amelyben a hagyomány és a keresztény ezoteria szellemében grandiózus vizionárius képek sorában mutatja be Bormester Mihály túlvilági, önmaga igazi megismeréséhez vezető útját, a huszadik századi világirodalomban is párját ritkító teljesítményként. Hamvas számára azonban a lélek kérdéseivel való foglalkozás nem logikai stúdium és nem irodalmi képalkotás volt, hanem, mint mindenki számára, a legszemélyesebb megoldandó feladat, a személyes üdv kimunkálása. Ez volt végleges célja, és erről vallott már halála előtt húsz esztendővel: "Csak végleges dolgokat érdemes írni. Életrajz? – mint amilyet az üdvhadsereg tagjai mondanak az utcasarkon, amikor megtérésük történetét éneklük. Ez az irodalom körébe tartozik. Szeretném az életszentségről szóló tudomány alapjait megvetni. Ez az, amit magamban hieratikának nevezek. Éberségemet szeretném fokozni és soha nem elveszteni, hogy a halál pillanatában a lélek kiteljesedését át tudjam élni."¹⁴ Hamvas ezt a profán, szcientifikus pszichológián túllépő psychologia sacrá-t, a szakrális lélekismeretet kívánta megalapozni és eredményeit személyesen is átélteni. **(Darabos Pál)**

Jegyzetek:

1. Hamvas B.: Elvek és emberek. Budapesti Hírlap, 1924. szeptember 7.
2. Magyarul: Freud, S.: Rossz közérzet a kultúrában. Budapest, Kossuth, 1992. Továbbá in: Esszék. Budapest, Gondolat, 1982.
3. Hamvas B.: Thoreau. (A kézirat keletkezésének ideje: 1932–1945.) In: A babérlietkönyv. Szentendre, Medio, 1993.
4. Hamvas B.: Schuman. Független Szemle. 1934. 7. sz.
5. Hamvas B.: Karácsony Sándor. (Kézirat, keletkezésének ideje 1948 körül.)
6. Hamvas B.: Egy csepp a kárhozatból. (A kézirat keletkezésének éve: 1949.) In: Silentium. Titkos jegyzőkönyv. Unikornis. Budapest, Vigília, 1987.
7. Hamvas B.: Direkt morál és rossz lelkiismeret. (A kézirat keletkezésének ideje: 1958–1964.) In: Patmosz I. Szentendre, Medio, 2004.
8. Hamvas B.: Csuang Ce. A tao virágai. (A kézirat keletkezésének éve: 1944.) In: Az ősök nagy csarnoka II. Kína–Tibet–Japán. Szentendre, Medio, 2003.
9. Hamvas B.: Zöld és lila. In: Patmosz I. Szentendre, Medio, 2004.
10. Hamvas B.: Szarepta. (A kézirat keletkezésének ideje: 1951–1955.) Szentendre, Medio, 1998.
11. Hamvas B.: J. D. vagy a beavatás. In: Patmosz I. Szentendre, Medio, 2004.
12. Hamvas B.: Az ősök útja és az istenek útja. (A kézirat keletkezésének éve: 1943.) In: A magyar Hüperion és más magyar vonatkozású esszék I. Szentendre, 1999, Medio.
13. Hamvas B.: Pert em heru. Az egyiptomi Halottak könyve. (A kézirat keletkezésének ideje: 1945–1948.) In: Az ősök nagy csarnoka III. Szentendre, Medio, 2005.
14. Hamvas B.: Apokalyptikus monológ. (A kézirat keletkezésének ideje: 1948–1949.) In: Silentium. Titkos jegyzőkönyv. Unikornis. Budapest, Vigília, 1987.